

MAGYAR NÉPI JOG

Az ÉLŐ JOG BIRODALMÁNAK nemcsak olyan előkelő lakói vannak, mint a törvény, a rendelet vagy a bírói ítélet. A tételes jog és a hivatalos szokásjog rétegén túl is van egy szabálycsoport, amelyet maga a nép tart fenn és vall magára kötelezőnek. Ez a csoport, mondhatnék jogrendszer, rendkívül szívós, mert a legjobb esetben megtúrt kiegészítő a hatalom joga mellett, de sokszor annak kifejezett tilalma ellenére él tovább. Ha egy jogelv be tud jutni ebbe a kevésbé előkelő körbe, megállotta az élet próbáját, pedig ezen sokszor a legszebb törvények is elbuknak. S ez a rendszer ma még szinte teljesen ismeretlen. Nem egykönnyen megismerhető, mert írásba foglalva nincsen; nem egységes, mert helyenként más és más szabályokat tartalmaz, a történeti fejlődéshez képest; nem nyilvános, mert kihirdetés, kikényszerítés nem áll mellette. Vannak benne régi, ma már csak jogtörténeti emlékekből ismert szabályoknak a néphez leszállt maradványai, jogi cselekményekkel kapcsolatos szertartások és jelképek, vagy éppen a közelmúlt változásainak kapcsán kialakult eljárások és elvek. A szabályoknak, szokásoknak és jelképeknek ez az eddig ismeretlen tömege együttvéve a magyar jogi néphagyomány.

Ezt a hagyományt megismerni nemzeti kötelességünk. Át kell éreznünk, hogy a jog sem lehet előkelő idegen a nemzet életében, hanem amint a múltban is ennek szükségletei formálták, a jövőben is a magyarság szellemi és anyagi követelményeinek kell szolgálnia. A jog is része a nemzeti műveltségnek s akkor nem is lehet más mint magyar jog. Azt a törést, amelyet jogfejlődésünk a negyvennyolcas törvényhozás, de még inkább az elnyomás és az utánpótlás korának idegen irányzata miatt szenvedett, mielőbb helyre kell hoznunk. Az irodalomban már száz éve addig nem is álmodott virágzást idézett elő a népköltészet és a népnyelv behatolása arra a területre, amely addig csak a deákos, németes, franciás iskola kiváltságosainak volt fenntartva. Az érzelmes idegen dallamokban, keleties cigánymuzsikában elposványosított magyar ének és zene megújodott, mikor művelői visszatértek az ősi dallamoknak a nép ajkán élő fogyhatatlan kincsestárához. A művészet, viselet, tánc, színjáték most kezdi felfedezni a néphagyományt s ma még be sem látható fejlődés útján indultak el ezzel. Mi bizonyítja, hogy népünk éppen csak a jog terén nem képes eredeti alkotásra? Sőt éppen az ellenkezőjét olvashatjuk

jogtörténetünk lapjain. Ha a jog része a nemzeti műveltségnek, az említett párhuzamok ékesen szólnak arról az irányról, amelyet követnie kell. Ha visszatér a földhöz, hogy erőt merítsen belőle, bizonyára jobban meg fogja ismerni önmagát. S ez a megismerés ma a lét és nemlét kérdése is, hiszen nemzeti különállásunkról mondunk le, ha régi magyar jogfelfogásunkat nem iktatjuk ismét birtokába. Mint Vladár Gábor mondotta: „Idegen népek közé ékelt kis nemzetnek el kell tűnnie, ha nem ápolja azt, ami környezetétől elválasztja.“

Élő jogszokásaink összességét, a magyar jogi néphagyományt meg kell tehát ismernünk. Munkánk haszna hármias lesz: más oldalról ismerjük meg a magyar népet, a hagyományból jobban élénk tűnik jogunk múltja, jogtudományunk magyarabbá lesz.

A NÉP JOGI HAGYOMÁNYÁT kutatjuk; kiből áll hát ez a nép és mi a szerepe a jogban? Nem törekszünk itt éles elkülönítésre; az anyaggyűjtés szempontjából nézve a jognak alávetettek nagy tömegéről van szó, a kisemberekről, elsősorban a falu lakosságáról. Azokról, akiknek rangja, állása, keresete alacsonyabb, foglalkozása, életmódja, öltözködése egyszerűbb, beszéde, ízlése, viselkedése közönségesebb mint a polgárosult rétegeké. A gazdaember, a munkás még ismeri községe hagyományait, de a polgár, a lateiner, aki jogi dolgiban az ügyvédhez fordul, már elveszett e kezdetlegesebb jog számára. Általában minél tovább őrizte meg valamelyik település eredeti lakosságát, minél szorosabban tartotta a régi életformákat, minél kevésbé volt kitéve az írott jog hatásának, annál valószínűbb, hogy jogszokásai is sértetlenül maradtak. Jellemző példa erre, hogy a tatai járás egyes községeiben a legalább egy évre, de esetleg egy évtizedre szóló patriarkális munkajogviszonyok hallgatólagos megállapodással jönnek létre, ha a munkavállaló régi helybeli zsellérember. Ha idegen lép ilyen jogviszonyba, azzal írásban kötik meg a szerződést. A helybeli munkást és munkaadót egyaránt köti az íratlan jog; az idegen megbontja a közösség rendjét és behozza a tételes jog módszereit.

Hogyan áll szemben a nép a joggal? Mi tagadás?bizalmatlanul. Az az egyszerű ember, akit a közelmúltban ítétek el, mert azt mondta: a törvény mindig az uraknak ad igazat, nemcsak a maga véleményét fejezte ki ilyen meg gondolatlanul. A tanúskodástól ugyancsak húzódzik a falusi ember. Az sem véletlen, hogy annyi babonás eszközzel iparkodik csökkenteni a bíróság előtti szereplés kockázatát. A sírról vett földet a bíró elé hinti, hogy ne tudja őt elítélni. Elindulás előtt a felfordított asztal lábai körül csavarja a kerékkötőláncot, hogy elzárja az ellenfél és a tanúk száját. Ugyanezért iparkodik háromszor megkerülni őket. Az eskünél a puszta földön kell állni, hogy erőt adjon, ezért a hamis esküt úgy akarja megakadályozni, hogy szőnyeget terít az eskütevő lába alá; az meg földet rejt a csizmájába, hogy mégis azon álljon. Terhes asszonyok tartózkodnak is az eskütől, hogy ha hamis lenne, gyermeküknek ne ártson. Ez a bizalmatlanság talán annak is köszönhető, hogy írott jogunk eltért a nemes és jobbágy hagyományában egyaránt élő ősi szabályoktól.

Hogyan áll szemben a jog a néppel? Általában értetlenül. Itt ne hibázzuk a jog alkalmazóit: bírákat, ügyvédeket, közigazgatási embereket, akik mindennap érintkeznek az étellel és megértik szavát. A tételes jog mindenhatósága, ez az újkori zsarnok, szorítja még az egészséges jogérzékű embert is arra, hogy a nép szokását legjobb esetben figyelmen kívül hagyja, vagy egyenesen irtsa. De „kultúránk“ irányzata is olyan, hogy ha a parasztfiú néhány iskolát végez és elsajátítja egy keverékműveltség elemeit, az otthoni szokással és életmóddal már ellenségesen áll szemben, de jobbat nem tud ajánlani helyette. Hogy a szó is jellemezze a szellemet, „magas műveltségünk“ népellenes irányzatában a tételes jog is osztozik. A felelősség teljes mértékben a jogalkotóé, főleg a múlt század második felének bölcseié. Innen származik „a jog elhajlása az étlettől“, amelyre örvendetes módon olyan jogásznak mutatott rá, aki segíteni is tud és akar rajta.

Ez a hasadás csak akkor szűnhetik meg, ha a jog jobban ismeri és elismeri a népet, a nép pedig ezáltal közelebb érzi magához a jogot. A jogi néphagyomány a nép életének rendje. A családjogban a férj és feleség viszonya, az atyai hatalom összefonódik a mezőgazdasági munka szabályaival, az öröklési és dologi jogban fölbirtokról, falusi házról van szó, a kötelmi jog területén földbérletről, munkaszerződésről. Ha a nép büntetőjogáról beszélhetünk, az a közösség életének megszokott rendjét védi. Még a bevezetőnek kifejtett általános távlat nélkül is természetes, hogy a falu életének szabályozására törekvő tételes jognak a részletekig ismernie kell ezt az életet. A valóságban nem ismeri, s azért papiroson marad a jogszabály és bizalmatlanság az eredmény.

A néprajz szerepe itt érvényesül a gyűjtésben. Itt segítheti a jogszokásgyűjtőt az a rengeteg tapasztalat, amelyet örvendetesen fejlődő magyarságtudományurik már eddig is felhalmozott. A népkutató jelentősen megkönnyíti a jogász munkáját, ha megadja neki a szükséges anyagi és szellemi háttérrel, de a befektetés busásan visszatérül, mert a gyűjtés közben népünkre olyan szempontokból is fény derül, melyekre a nem-jogász nem is gondolhatott. Hogy csak egy példát mondjunk, a népdalok, mondák, szólásmondások jogi vonatkozásainak megfigyeltére csak teljes felkészültségű jogtörténész vállalkozhatik, de az eredmény a néprajzot gazdagítja. A múltra nézve abból a mondából, hogy a magyarok Attila örökösiként földet, fűvet és vizet vásárolnak Szvatopluktól, s ezzel jelképesen az országot is megszerzik, a hivatott író a tulajdonszerzés módjait állította össze az Árpádok korára nézve. Ilyen kiaknázásnak élő mondáinkkal szemben is van lehetősége.

A HAGYOMÁNY ELNEVEZÉS nemzedékről nemzedékre átszármazott elvekre utal. Ez az élő szokásjog jellemzője is: alapja a „mindig így volt“, eredete elvész a múlt kódében. Réső Ensel Sándor írja le a kiegyezés évében, hogyan házasodik a húszéves matyó legény. Mikor összel hazakerül a pusztáról, így szól hozzá az apja vagy az anyja: „No megházasodnál Bera?“ Azt kérdi erre a fiú: „Kit vettem el?“ s aztán belenyugszik, akár ismeri, akár nem, hiszen

ez volt a szokás náluk apja, nagyapja idejében is. A hagyomány szívós, sokszor ősrégi állapotok emlékét őrzi meg, de ruganyos is, mikor a változásokat hamarosan magába olvasztja és a régiség zománcával vonja be a frisset is.

Az ősi berendezkedés megőrzésének jó példája a néhol még megfigyelhető házközösség és nemzetségi közösség. Tudjuk, hogy régi magánjogunk alapvető intézménye, az ősiség, voltaképpen a régi nemzetségi közös birtoklás továbbélése volt. Osztályos atyafiak közös tulajdona, közös gazdálkodása még a XVIII. században is előfordult. A negyvennyolcas törvényhozás megszüntette az ősiséget, de a családi közösség egyes vidékeken továbbra is fennmaradt. A házközösségekben a gazda bírói hatalmánál fogva jutalmaz és büntet, gazdasági elsősége alapján parancsokat ad, kiosztja és ellenőrzi a munkát, papi mivoltának emlékeként végzi a háztartás babonás cselekményeit. A nemzetségi közösség házai egymás közelében épülnek, egy házból egész utca fejlődik; a rokonok támogatják egymást, megvitatják közös ügyeiket, összegyűlnek ünnepélyes alkalmakkor. Ahol ezek egyike sem maradt meg, az atyai hatalom tartalmát még mindig sokszor száz és száz évre lehetne visszavezetni. Ilyenkor a jogi néphagyomány primitív állapotokat ismertet meg velünk.

A ruganyos néphagyomány beolvasztja magába a tételes jog új intézményeit, kialakítja az életnek megfelelő új rendet. A háború utáni földreform párhordas birtokokat juttatott addigi nincsteléneknek. Ezeket a „proliföldeket“ most Kocson (tatai járás) annak a gazdának állataival és felszerelésével művelik meg a törpebirtokosok, akihez egész évre aratónak — ez gyűjtőnév — szegődtek. Gazdasági berendezés nélkül a földdel nem tudnának mit kezdeni, de az élet hamarosan segít magán s ennyi idő elég volt az új jogszokás kialakítására. Az ilyen jelenségek érdekesen mutatják be a tételes jogra következő visszahatást és változást.

A jogtörténetet a hagyomány mindkét alakja érdekli. Igaz, hogy nélküle a legtöbbet meg sem értjük: figyeljük csak meg azt a bámulatos anyagot, amelyet Tagányi Károly halmozott fel a jogszokás-gyűjtés előkészítésére. De míg a népkutató haszonnal olvassa a történeti magyarázatot, a jogtörténész kiegészítheti eddig csak régi törvényekből és oklevelekből nyert ismereteit azzal az anyaggal, amely még mindig él. Sokszor magasabb osztályok intézményei szállnak le a néphez s ez sajátjaiként őrzi meg azokat. Ilyenformán élő jogszokásainkból remélhetjük azoknak a részleteknek a felbukkanását is, amelyeket az írások nem fednek fel előttünk. Csak egy példa: a keresztény országokban általános jogszabály volt, hogy a templomba menekülő büntettes legalább is enyhítést élvezett, ha nem teljes büntetlenséget. Arra azonban nincs egyelőre magyar adatunk, hogy a kilincs, a kulcs érintése már mentességet adott, mint Nyugaton. Népünk gyermekjátékaiban azonban a menedékhely neve több helyütt „kulucs, kuruc“, amiből talán lehet arra következtetni, hogy a nyugati jogszabály nálunk is ilyen formában érvényesült.

Jogi néphagyományokról szólva felmerül az a kérdés is, hogy a jog nagy birodalmának ezen legszerényebb tagjai nem esnek-e már

kívül a határokon? Kétségtelen, hogy a szellemi hagyományban erkölcsi, társadalmi és jogi normák keverednek egymással. Sokszor az elválasztás nem könnyű, vagy szinte lehetetlen; a lakodalmi szokások dús anyagából például nagyon sok csak konvenció, viszont másutt egy félmondat jogfelfogást juttat kifejezésre. Egy bizonyos: a gyűjtésnél inkább többet kell keresni mint kevesebbet, egyrészt, hogy a természetes összefüggéseket meg ne szakítsuk, másrészt hogy a válogatás rostját túlkorán ne alkalmazzuk. Azért a szokás sokszor elárulja, van-e benne jogi gondolat. Mikor például egyes helyeken a pártában maradt leánynak „bakfazekat“ dobnak az udvarára, vagy „tuskót huzatnak“ a fiatalssággal, ha nem volt a faluban egy évben házasság, pusztán társadalmi büntetésekről van szó, a bűnösség sem jogi, csak legfeljebb társadalmi. Viszont az a megítélés, amelyben a falu közössége egyes bűncselekményeket részesít, hogy a virtusból elkövetett emberölést elnézi, a lopást ellenben ítéletével sújtja, már a helybeli jogfelfogásra vall. Amikor aztán látjuk, hogy az osztozkodásnál az ősi ház a leányok szerint is csak a fiút „illeti“ s a fiú azt mint „jussát“ meg is követeli, nem tagadhatjuk meg ettől a szabálytól a helyi szokásjog jellegét.

Mint a bírói és közigazgatási szokásjog lehet törvényt magyarázó, törvényt pótló vagy törvényt rontó, a jogi néphagyomány is alkalmazza, kiegészíti vagy kiszorítja a tételes jogot. Ezek a funkciók méltán keltek fel a jogtudomány érdeklődését. A jogász munkája a gyűjtés terén elsősorban a jogi szempontok felvetése, a kérdőívek elkészítése; jutalma bőséges, hisz a tételes jog sorsáról kap felvilágosítást.

A német polgári törvénykönyv (BGB) életbelépése után néhány évvel kérdések jelentek meg egy jogi folyóiratban arra nézve, mennyire fogadta be a német nép az új kódexet. A beérkezett félszáz válasz alapján megállapították, hogy vannak egész területek, ahol ugyanazokat a szokásokat követik, ugyanazokat az intézményeket kedvelik vagy kerülnek. Máskor viszont szomszédos községekben ellenkező szokás érvényesült; főleg nagy ellentétek mutatkoztak a falu és a város között. Általában véve az élő jog fogalmában rengeteg változat lehetséges: a hagyománykutatás feladata lenne megállapítani és térképre felvinni egy konkrét jogszabály hatályának területét — nem a tételes jog, hanem a valóságos elterjedés szerint. Már maga az a megfigyelés is, hogy valamelyik vidéken a végrendelkezés, a törvényes öröklés stb. a törvény szerint megy végbe, érdekli eszerint a jogtudományt, ha az túl akar jutni az egyoldalú norma-szemléleten. Ilyenkor a helyi szokás alkothat a részletekre nézve magyarázó szabályokat. Ha pedig a tételes jog nem intézkedik valamilyen eshetőségre, a hézagot a ruganyosan kiegészülő jogi néphagyomány tölti be. Ezekben az esetekben ugyancsak tudnia kell a jogalkotónak, milyen hatással volt legutóbbi intézkedése és milyen irányban kell az intézményt fejlesztenie.

A jogszokásgyűjtő érdeklődését mégis leginkább azok az esetek kötik le, amikor a hagyomány ellentétbe kerül az írott joggal. Ne higgyük, hogy az írott jog feltétlenül győztesen kerül ki a küzdelemből. Természetesen, ha a bíróság elé viszik a kérdést, nem vitás a törvény érvényesülése; de a néphagyomány erejénél fogva bizonyos

kérdések nem is jutnak bíróság elé. Ilyenkor a régi jog háborítatlanul él tovább. Ha a gyűjtést elvégeznők, nézetünk szerint nem is lenne olyan csekély e szabályok száma. Csak egy példa: Kömlődön (tatai járás) talán még a régi nemesi közbirtokosság emléke él abban a szokásjogi szabályban, hogy Szent Mihály napja után mindenütt szabad legeltetni. Ha valamelyik birtokos bíróság elé vinné az ügyet, megtörhetné a szabály uralmát. Csakhogy ez nem történik meg! Az ilyen hagyomány megismerése már életbevágóan fontos a tételes jog alkotóinak számára. Hiszen ha az előbb csak azt látták, milyen szélesen terjedt el valamelyik szabály, most arról győződhetnek meg, milyen ellenállásba ütközik az helyenként és mi az oka ennek az ellenállásnak? Ilyenkor meg kell fontolni, hogy küzdjön-e az írott jog a szokással, vagy felismerve benne a magyar jogfelfogás emlékét, iparkodják-e beleolvasztani a jogrendszer egészébe? Ilyen módon a jogi néphagyomány kutatása a jogalkotó tájékozódását szolgálva, egyúttal jogunk magyarabb irányba való fejlesztéséhez is hozzájárulhat.

Ha most már látjuk a magyar jogi néphagyomány megismerésének fontosságát és hasznát, méltán kérdezhetjük, miért nem történt komoly kezdeményezés ebben az irányban? A német és francia tudomány már százéves múltat tekinthet vissza a jogi néprajz művelésében, az olaszoknak 1934 óta folyóiratuk is foglalkozik a földművelők jogszokásaival és a gyűjtés tanulságait megértve, az igazságügy-minisztériumban osztályt szerveztek erre a feladatra. De csak fel kell ütnünk Tagányi munkáját, hogy meggyőződjünk a földkerekség úgyszólván minden népének szokásjoga felé irányuló gyűjtésekről vagy legalább kezdeményezéséről. Nálunk ezzel szemben még a háború előtti „csehszlovák“ propaganda, egy tót lap és a délszláv akadémia gyűjtése is előttünk járt, még hozzá a saját portánkon. Az egyetlen hivatalos gyűjtés, amelyet a törzsöröklési joggal kapcsolatban Mattyasovszky Miklós dolgozott fel 1904-ben, egymagában is meggyőzhet arról, hogy anyag bőségesen volna, csak fel kellene dolgozni.

A gyűjtés alapvetését nálunk hatalmas jogtörténeti felkészültséggel Tagányi Károly végezte el, de sajnos csak a magánjog egy részére vonatkozóan. Azóta sem történt semmi, pedig Bruckner Győző, Szendrey Ákos és Vladár Gábor újólágy sürgették a munka megindítását; Vladár még a munka jogpolitikai fontosságát is felismerte. E sorok célja, hogy a feladat elvégzéséhez minden érdeklődő közreműködését megnyerje, mert jelentékeny személyi és anyagi támogatás nélkül nagyobb eredményt nem várhatunk. Megfelelő számú munkatárssal össze lehetne állítani a kérdőívet, majd ennek alapján feldolgozni az ország egyes községeit. Addig is, amíg a jogásztársadalom megértése lehetővé teszi, hogy a magyar jog nemzeti jellegévé hiiváltászerűen foglalkozó Magyarjogi Intézet szerveztessék, a munka központi irányítását a most alakulóban levő Magyarságtudományi Intézet egyik csoportjának kellene vállalnia. Amíg ezt a nagy feladatot megfelelő apparátussal megoldani nem kezdjük, az egyéni gyűjtések, mint amilyenbe e sorok írója is fogott, csak elszigetelt kísérletek maradhatnak.

BÓNIS GYÖRGY